

УДК 94:930.2:314.743(477+438) «19» DOI: 10.26661/swfh-2018-50-010

Військово-політична еміграція Української Народної Республіки у міжвоєнній Польщі: дослідження та інтерпретації польських істориків¹

В. П. Футала

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
vfutala@ukr.net*

Ключові слова:
історіографія, історіографічне джерело, міжвоєнна Польща, українська військово-політична еміграція, українська еміграційна преса.

Проаналізовано праці сучасних польських істориків, що розкривають діяльність військово-політичної еміграції Української Народної Республіки у міжвоєнній Польщі. Виділено основні напрями досліджень (правове становище емігрантів, виникнення Українського центрального комітету та його структур, діяльність українських громад, культурно-освітніх і наукових установ, табірне життя інтернованих українців, розвиток української еміграційної преси у Польщі тощо), підбито підсумок вивчення теми та окреслено шляхи подальших наукових пошуків.

Military-political emigration of Ukrainian People's Republic in the interwar Poland: Polish historians' researches and interpretations

V. Futala

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Key words:
historiography, historiographic source, interwar Poland, Ukrainian military-political emigration, UPR's government in exile, Ukrainian emigration press.

In the article the works of contemporary Polish historians on the elucidation of the activity of Ukrainian People's Republic in the interwar Poland are analyzed. It is clarified that at the break of 1980s – 1990s this segment of Polish Ukrainian Studies became an object of special attention. Contrarily enough, in the independent Ukraine the problem under analysis came into the view of scientists in mid 1990s and hitherto remains mostly the monopoly of the Kievan researches, whereas in Poland it grew over regional borders: first the historians of Toruń and, later, Przemyśl, Kraków, Rzeszów and Lublin.

It is proved in the article that Polish historians, on the whole, clarified the position of Ukrainian political emigration in the second Rzecz Pospolita, specifically, the international right status UPR's government in exile, the activity of the Ukrainian central committee (UCC) and its sections in Polish ethnic lands, the activity of Ukrainian communities, cultural-educational and scholarly establishments in the foreign land, the development of Ukrainian emigration press in Poland, history of Ukrainian military burials et cetera. Nevertheless, a whole chain of questions remain insufficiently investigated in Polish historiography, among which are these: the functioning of the emigration government, military intelligent work of the special services of the UPR's State center, the activity of political parties and UCC in Galicia, relations of the Dnieper land Ukrainians with the local population. Thus, the modern agenda includes writing a greater number of biographical essays about the activists of the Petlurian emigration, as well as the creation of a martyrolog of the UPA soldiers who perished in Poland's territory.

Актуальність теми дослідження впливає, насамперед, із необхідності визначення реального внеску військово-політичної еміграції УНР у боротьбу за відродження Української державності.

До того ж, порушена нами проблема має велику бібліографію, але в історіографічному аспекті перебуває на початковій стадії вивчення. У нашому розпорядженні є лише декілька статей,

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурним проектом договір Ф77/80-2017 від 31.08.2017 р.

в яких узагальнено досягнення польської історичної науки від середини ХХ до початку ХХІ ст. у дослідженні польсько-українських стосунків міжвоєнного періоду ХХ ст. [1; 2; 3]. Так, відзначено, що історики народної Польщі в основному звертали увагу на такі питання, як міжнародні аспекти східногалицької проблеми 1918–1923 рр., політико-правове становище українців у Польщі, політика польських урядів щодо національних меншин, ліворадикальний рух. Після 1989 р. у поле зору дослідників потрапили питання українсько-польського союзу 1920 р., різні аспекти української суспільно-політичної думки, становище українців на Лемківщині, Надсянні, Холмщині та Підляшші. Таким чином, представники польської україністики визначили тільки загальні контури аналізу наукової проблеми, причому, нерідко залишаючи поза увагою провідні ідеї історичних творів.

Мета статті – представити погляди сучасних польських дослідників на діяльність української державно-політичної еміграції в Польщі протягом 1920–1930-х рр., персоніфікувати внесок учених у висвітлення проблеми, визначити перспективні напрями подальших наукових досліджень.

Передовсім зробимо заувагу стосовно терміну “міжвоєнна Польща”. Під цим поняттям розуміємо державно-політичний розвиток відродженої Польщі протягом 1921–1939 рр. Нижню межу вибрано у зв’язку з тим, що після завершення польсько-радянської війни 1920 р. та укладення Ризького мирного договору 1921 р., визнання міжнародними організаціями кордонів Польщі настав час переходу польського суспільства до мирного життя. Верхня межа відображає кардинальні геополітичні зміни в Європі 1939 р., пов’язані з початком Другої світової війни.

Від кінця 1980-х – початку 1990-х рр. активувався інтерес польських дослідників до петлюрівської теми, особливо у контексті Петлюра – Пилсудський. У Польщі проведено низку наукових конференцій, видано збірники наукових праць. Відрадно, що історія української військово-політичної еміграції досліджується у декількох наукових центрах. Можна ствердити, що її вивчення започаткував З. Карпус (університет Миколая Коперніка в Торуні). 1997 р. побачила світ його монографія [4], яка є виправленою і доповненою версією докторської дисертації, захищеної ще 1987 р. (перше, скорочене видання цієї праці невеликим накладом вийшло друком у 1991 р.). У п’ятому розділі книги автор показав табірне життя інтернованих українців, подальшу їх долю аж до остаточної ліквідації проблеми інтернованих

у Польщі, що наступило у 1924 р. Окремі аспекти цієї теми детальніше висвітлені у численних статтях З. Карпуса, опублікованих у краєзнавчих і наукових збірниках [5; 6; 7; 8].

Представником торунської школи істориків є О. Вішка – автор багатьох праць, присвячених переважно українській еміграційній пресі [9; 10; 11; 12; 13]. 2001 р. вийшла його монографія на цю тему, яка через рік була перевидана у Львові українською мовою [14]. Учений проаналізував умови розвитку періодики, її характер – ідеологічне обличчя, ставлення до Польської держави і радянської України, завдання, які ставили перед собою видавці й редактори, – охарактеризував окремі видавничі осередки й діяльність найважливіших видавництв. З’ясовано, що видавничого апогею еміграція сягнула 1921 р., коли із 66 українських видань 43 виходили в таборах. У наступні роки кількість видань різко зменшилася. Різним був період існування газет та журналів. Понад половину з них (60%) виходила тільки рік. Рекордсменами щодо часової присутності на читацькому ринку були літературно-політичний альманах “Дніпро” (17 років) та військово-літературний часопис “Табір” (15 років) [14, с. 89–92].

На думку О. Вішки, повернення Ю. Пилсудського на політичну сцену 1926 р. справило позитивний вплив на перебування української еміграції в Польщі. Враховуючи цей та інші політичні чинники, автор виділив три періоди у розвитку української еміграційної преси у Польщі: 1920–1923, 1924–1925 і 1926–1939 рр. Підсумовуючи, О. Вішка наголосив, що українська військово-політична еміграція становила незначну частку українців у Польщі, проте видавала майже 15% всієї української преси, що виходила тут у міжвоєнний період [14, с. 120].

Пресова тематика стала прелюдією до масштабного осягнення О. Вішкою історії петлюрівської політичної еміграції. У ґрунтовній монографії 2004 р. автор розкрив процес її формування та правове становище емігрантів, виникнення Українського центрального комітету (УЦК) та його структур, діяльність українських громад, культурно-освітніх і наукових установ. За підрахунками історика, на території міжвоєнної Польщі було засновано й діяло у різний час близько ста клітин УЦК різного організаційного рівня. У 1933 р. він нараховував близько 3 тис. дійсних членів. Разом із дітьми, які були під опікою Комітету, і членами-співпрацівниками було близько 11 тис. осіб [15, с. 110–121]. О. Вішка проаналізував діяльність близько 70 відділень цієї громадської організації, причому більшою мірою тих, що існу-

вали на етнічних польських землях та на Волині, і меншою – в Галичині. До позитиву слід віднести й запропоновану ним періодизацію діяльності УЦК і назагал життя української еміграції в Польщі: 1921–1923, 1923–1928, 1929–1936, 1936–1939 рр. [15, с. 623–626].

У дослідженні показано, що, крім заходів, спрямованих на унормування правового статусу емігрантів у Польщі, поліпшення їх матеріального становища та умов культурного розвитку, завданням УЦК була боротьба за державну незалежність України, репрезентація інтересів поневоленого українського народу перед світовою спільнотою. Разом із тим, Комітет намагався запобігти підривної діяльності радянської агентури у середовищі емігрантів, одним із основних завдань якої була дезорганізація українського суспільного життя. Важливим напрямом діяльності УЦК була і протидія пропаганді іншого політичного противника українства – російської еміграції. Для координування заходів такого роду наприкінці 1920-х рр. створено Головну еміграційну раду. У підсумку О. Вішка підкреслив роль петлюрівської еміграції не тільки для українського визвольного руху, а й для розвитку господарства, науки і культури країни, яка дала їй притулок [15, с. 628].

В окремих публікаціях О. Вішка детальніше висвітлив життя колоній наддніпрянської еміграції на Підляшші і Холмщині. У 1924 р. на місце керівників організованих груп емігрантів УЦК призначив своїх уповноважених, здебільшого цих же керівників. Згодом у місцях розташування діаспори створено його відділи – у Гайнівці, Біловезі, Тересполі, Межириччі, Рейовці, Холмі [16; 17].

До когорти фахівців проблеми належить співробітник Південно-Східного наукового інституту в Перемишлі О. Колянчук, який зробив великий внесок у вивчення історії українських військових поховань та увічнення пам'яті загиблих за волю України [18; 19; 20; 21; 22]. Одна з його книг написана спільно із львівськими істориками М. Литвином і К. Науменком [23]. Дослідник зібрав біографічні відомості про більш як 250 померлих, чиї могили знаходяться у понад 60-ти місцевостях Польщі в її кордонах до 1939 р., а також на території повоєнної Польщі. Серед них є представники різних професій, військових звань, які виконували державні і громадські функції як у структурах УНР, ЗУНР, так і Другої Речі Посполитої. Слід зазначити, що мартиролог містить інформацію про 58 генералів Армії УНР.

Значний науковий інтерес становить монографія О. Колянчука, за яку він отримав науковий ступінь кандидата історичних наук (спеціаль-

ність – “військова історія”) у спеціалізованій вченій раді Національного університету “Львівська політехніка” [24]. У книзі досліджується роль української військової еміграції у збереженні державно-соборницьких традицій народу після поразки українських визвольних змагань 1917–1921 рр. Ці процеси з'ясовуються на підставі аналізу політики Державного центру УНР в екзилі, діяльності Військового міністерства та командування інтернованої армії. О. Колянчук добре висвітлив табірні побутові умови, однак йому не завжди вдалося з'ясувати чисельність інтернованих українців у кожному окремому таборі. Відзначене стосується й кількості загиблих там колишніх вояків Армії УНР. Крім того, дещо схематично показано діяльність комбатантських громадських організацій та освітніх установ.

Проблемою української еміграції в Польщі займається також Р. Потоцький (Інститут Центрально-Східної Європи в Любліні). У монографії “Ідея реституції Української Народної Республіки” [25] дослідник проаналізував мотиви, генезу і наслідки польсько-українського союзу 1920 р., звернув увагу на політичну діяльність ДЦ УНР. Особливо цінною є остання частина книги, у якій представлено майже невідому до цього часу сторінку петлюрівської еміграції – функціонування її військових структур. Р. Потоцький показав, що українській еміграції вдалося зберегти не тільки значний суспільний, науковий та культурний потенціал, але й, спираючись на “ідеологію 1920 року”, створити організовану, продержавну і незалежницьку політико-військову конспірацію під протекторатом Польської держави. За допомогою Другої Речі Посполитої діаспора збудувала надзвичайно розгалужені структури, які автор назвав “українською підпільною державою на еміграції”. Їх основна мета полягала в реституції Української Народної Республіки [25, с. 377]. Слушною є думка дослідника, що остаточну оцінку значення уенерівської еміграції не можна давати лише за кількісними показниками, а слід урахувувати, насамперед, якісні параметри, тобто її організаційний, політичний та ідеологічний потенціал. Наддніпрянці не мали достатніх сил для самостійної боротьби за державну незалежність України, але володіли іншими важливими перевагами, а саме: виробленою концепцією відновлення держави; планами повстань на випадок війни на Сході; вишколеними політичними, військовими та державними кадрами. За межами Польщі існувало кілька активних петлюрівських осередків, зокрема в Парижі, Празі, Бухаресті. Париж відіграв роль офіційного осередка,

що координував дипломатичну діяльність, але у Варшаві приймалися найважливіші політичні рішення і опрацьовувалися плани повстання. Як правильно зауважив Р. Потоцький, виникла подвійна еміграційна організація: цивільна і військова. Ці два зрізи української еміграції, які діяли паралельно і водночас незалежно один від одного, мали чітку організацію і систему підпорядкування, а всі механізми названої структури контролювалися Президентом України [25, с. 317–330]. Разом із тим, викликає сумнів безапеляційне твердження автора, що Польща “досить послідовно.., особливо після 1926 р., всіляко підтримувала сепаратистські настрої Києва” [25, с. 379]. На нашу думку, ця підтримка була назагал дуже прагматичною і дозованою. До цього зауваження додаймо й таке: праця Р. Потоцького грішить фактологічними помилками, за що зазнала справедливої критики [26].

Ще одним осередком вивчення проблеми є Ягеллонський університет (Краків), де у 1999 р. Я. Бруський захистив докторську дисертацію, присвячену політичній діяльності Державного центру УНР у 1919–1924 рр. Наступного року опублікував монографію, в якій знайшли відображення результати його наукового пошуку, а через чотири роки – модифіковану версію цієї праці [27]. У дослідженні автор висвітлив низку питань, пов’язаних із формуванням статусу політичної і військової еміграції, побутовими умовами біженців, політичною боротьбою в уенерівському середовищі, суперництвом між різними центрами української еміграції тощо. Торкнувшись питання Другого зимового походу Армії УНР, історик слушно зауважив, що трагедія цієї воєнної акції “перетворилася в народний міф, консолідуючи еміграцію у боротьбі проти радянського режиму на Україні” [27, с. 318]. Найбільшу увагу вчений звернув на концепцію української зовнішньої політики, функціонування еміграційної дипломатії, зокрема діяльності ДЦ УНР на міжнародному форумі, його заходи щодо підтримки українського національно-визвольного руху країнами Антанти. Автор об’єктивно назвав чинники, які негативно позначилися на ефективності дипломатичних зусиль екзильного уряду УНР. Головний із них – це “гіпноз самого імені Росія”, який спонукав західних політиків трактувати українські державницькі прагнення як вплив сепаратизму. Антанта, констатував Я. Бруський, ніколи не вибачила остаточно українцям мирний договір, підписаний з німцями 1918 р. у Бресті [27, с. 527].

Уже згадані З. Карпус, В. Резмер та Е. Вішка започаткували археографічну серію “Obozy jeńców

i internowanych na ziemiach polskich 1914–1924”. До цієї роботи долучився й київський фахівець проблеми І. Срібняк. Вже вийшло п’ять книг, які містять документальні матеріали про життя і побут полонених та інтернованих у таборах Тухолі, Пикулич, Олександрова Куявського, Бреста Литовського, Щипйорно, Домб’є, Ланцута [28; 29; 30; 31].

Окремих аспектів діяльності уенерівської еміграції торкнулися В. Бонусяк, Р. Жерелік, С. Степень, Р. Висоцький, М. Шумило, А. Середницький [32; 33; 34; 35; 36; 37] та ін., що зайвий раз засвідчує популярність петлюрівської тематики в демократичній Польщі.

Підбиваючи підсумок аналізу історіографічних джерел, можемо констатувати, що діяльність української державно-політичної еміграції в Польщі 1920–1930-х рр. стала предметом підвищеної уваги польських істориків з рубежу 80–90-х рр. ХХ ст. Для порівняння: в незалежній Україні ця тема потрапила у поле зору науковців від середини 1990-х рр. і до нині залишається переважно регіональною, тобто є монополією київських дослідників, а у Польщі вона переросла регіональні межі: першими її почали розробляти історики Торуня, згодом – Перемишля, Кракова, Жешува і Любліна. Ще одна характерна риса розвитку теми – кооперація зусиль учених двох країн шляхом організації спільних наукових конференцій, публікації праць істориків Польщі в Україні, а українських у Польщі, узгодження наукових позицій.

Стосовно ступеня вивчення проблеми, то варто зазначити, що польські історики назагал добре розкрили становище української політичної еміграції в Другій Речі Посполитій, зокрема, діяльність УЦК та його відділів на етнічних польських землях, міжнародно-правовий статус уряду УНР в екзилі, діяльність українських громад, культурно-освітніх і наукових установ на чужині, розвиток української еміграційної преси у Польщі, історію українських військових поховань тощо. Тим не менше, в польській історіографії низка питань залишаються малодослідженими, а саме: функціонування еміграційного уряду, військово-розвідувальна робота Державного центру УНР, діяльність політичних партій та відділів УЦК у Галичині, взаємини наддніпрянців з місцевим населенням. На порядку денному написання більшої кількості біографічних нарисів про діячів петлюрівської еміграції, а також створення мартирологу вояків Армії УНР, які померли на території Другої Речі Посполитої.

Джерела та література

1. Torzecki R. Na temat historiografii stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918–1956 / Ryszard Torzecki // *Dzieje Najnowsze*. – 1998. – № 3. – S. 103–111.
2. Koko E. Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 / Eugeniusz Koko // *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku*. – Kraków: Universitas, 2000. – S. 132–145.
3. Линкевич О. Польско-украинские отношения межвоенного периода в современной польской историографии / О. Линкевич // *Белоруссия и Украина: История и культура. Ежегодник 2005/2006*. – Москва: Индрик, 2008. – С. 360–386.
4. Karpus Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924 / Zbigniew Karpus. – Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 1997. – 209 s.
5. Karpus Z. Obóz internowanych nr 7 w Tucholi (wrzesień 1921 – styczeń 1923) / Zbigniew Karpus // *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Województwie Pomorskim (1920–1939) / Zbiór studiów pod red. M. Wojcechowskiego*. – Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 1991. – S. 143–157.
6. Karpus Z. Rośnięcie i Ukraińcy w Toruniu w latach 1920–1939 / Zbigniew Karpus // *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Toruniu w XIX i XX wieku / Zbiór studiów pod red. M. Wojcechowskiego*. – Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 1993. – S. 81–97.
7. Karpus Z. Pobyt żołnierzy Ukraińskiej Republiki Ludowej w obszarach internowania w Polsce w latach 1920–1924 / Zbigniew Karpus // *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średnowiecza po współczesność*. – Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 1996. – S. 455–464.
8. Karpus Z. Stanica ukraińska w Kaliszu. Centrum ukraińskiego życia społeczno-wojskowego na emigracji w Polsce w latach 1924–1939 / Zbigniew Karpus // *Na przełomie stuleci. Naród – Kościół – Państwo w XIX i XX wieku*. – Lublin, 1997. – S. 407–415.
9. Wiszka E. Prasa obozowa żołnierzy armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w Kaliszu i Szczypiornie w latach 1920–1924 / Emilian Wiszka // *Rocznik Kaliski*. – 1996/1997. – T. XXVI. – S. 153–168.
10. Wiszka E. Prasa wojsk Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce w latach 1920–1924 / Emilian Wiszka // *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. Red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka. – Toruń: Wyd. Uniwer. M. Kopernika, 1997. – S. 309–327.
11. Wiszka E. Ukraińska prasa emigracyjna wydawana w Tarnowie i Częstochowie w latach 1920–1923 / Emilian Wiszka // *Krakowskie Studia Małopolskie*. – 1998. – № 1. – T. II. – S. 277–293.
12. Wiszka E. Ukraińska prasa emigracyjna wydawana w Warszawie w latach 1920–1924 / Emilian Wiszka // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – 1998. – № 6–7. – S. 267–284.
13. Вішка О. Українська таборова преса вояків Армії УНР, інтернованих у Польщі в 1920–1924 рр. / Омелян Вішка // *Четвертий Міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: XX століття / Міжнародна асоціація україністів*. – Одеса–Київ–Львів, 1999. – С. 430–440.
14. Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження / Омелян Вішка / НАН України; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника; Науково-дослідний центр періодики. – Львів, 2002. – 480 с.
15. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939 / Emilian Wiszka. – Toruń: Wydawnictwo MADO, 2004. – 752 s.
16. Wiszka E. Ukraińska emigracja polityczna na południowym Podlasiu (1921–1939) / Emilian Wiszka // *Rzeczpospolita Obojga Narodów i jej tradycje. Studia i Szkice*. Red. nauk. M. Wagner, J. Wojtasik. – Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, 2004. – S. 361–370.
17. Вішка О. Українська еміграція на Холмщині та Підляшші у 1920–1939 роках / Омелян Вішка // *Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: Зб. наук. праць / [За заг. ред. М. Кучерепи]*. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 87–119.
18. Колянчук О. Незабутні могили / Олександр Колянчук. – Львів: Основи, 1993. – 48 с.
19. Колянчук О. Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х рр. XX ст. у Польщі / Олександр Колянчук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 246 с.
20. Колянчук О. Хрести на чужій землі / Олександр Колянчук // *Літопис Червоної Калини*. – Львів, 1993. – Ч. 1–2. – С. 46–53.
21. Kolańczuk A. Generalowie Ukraińskiej Republiki Ludowej internowani w Polsce / Alexander Kolańczuk // *Zeszyty Historyczne*. – Paryż, 1998. – Z. 124. – S. 22–29.
22. Kolańczuk A. Ukraińskie niekropole i groby wojenne na terenie Polski z lat 1918–1945 / Alexander Kolańczuk // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – 1996. – № 3. – S. 323–340.
23. Колянчук О. Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини XX століття / Олександр Колянчук, Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 284 с.
24. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) / Олександр Колянчук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 278 с.
25. Potocki R. Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939) / Robert Potocki. – Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1999. – 383 s.

26. Wiszka E. Neudana próba [Rec.]: R.Potocki Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939). – Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1999. – 383 s. / Emilian Wiszka // *Zeszyty Historyczne*. – Paryż, 2008. – Z. 136. – S. 206–217.
27. Bruski J. J. Petlurowcy: Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924) / Jan Jacek Bruski. – Kraków: Wyd. ARCANA, 2004. – 600 s.
28. Tuchola – obóz jeńców i internowanych 1914–1923 / Oprac. Z. Karpus, W. Rezmer. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika, 1997. – LXXXIII, 239 s.
29. Tuchola. Obóz jeńców i internowanych (1914–1923). Choroby zakaźne i walka z nimi / Red. Z. Karpus, W. Rezmer. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika, 1998. – 158 s.
30. Tuchola (1914–1923). Warunki życia jeńców i internowanych / Red. Z. Karpus, W. Rezmer, I. Sribniak, E. Wiszka. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika, 2007. – 148 s.
31. Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej / Red. E. Wiszka. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika, 2008. – 192 s.
32. Bonusiak W. Z dziejów ludności ukraińskiej w powiecie kaliskim w latach 1920–1939 / Włodzimierz Bonusiak // *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie*. – 1993. – Z. 10. – S. 135–144.
33. Wysocki R. Działalność Ukraińskiego Komitetu Centralnego w Białymstoku w okresie międzywojennym / Roman Wysocki // *Białostoczyna*. – Białystok, 1996. – № 2. – S. 40–51.
34. Żerelik R. Rząd i Rada Ukraińskiej Republiki Ludowej w Tarnowie w okresie 1920–1922 / Roscisław Żerelik // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – 1996. – Z. 3. – S. 207–219.
35. Serednicki A. Symon Petlura – życie i działalność / Antoni Serednicki // *Mazowieckie Sdudia Humanistyczne*. – 1997. – № 1. – S. 81–100.
36. Stępeń S. Symon Petlura – życie i działalność / Stanisław Stępeń // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – 1996. – Z. 3. – S. 28–60.
37. Szumiło M. Ukraińscy emigranci polityczni orientacji “petlurowskiej” w Chełmie i Rejowcu w okresie międzywojennym / Mirosław Szumiło // *Rocznik Chełmski*, 2000. – T. 6. – S. 111–121.